



MONIKIELINEN SUOMI JA SUOMEN KIELEN TUTKIMUS

JYRKI KALLIOKOSKI

VIRKKAANASTUJAISESITELMÄ
HELSINGIN YLIOPISTOSSA
13. LOKAKUUTA 1999

Suomen kielen passiiviksi kutsuttu kieliopillinen kategoria antaa mahdollisuuden olla ilmaisematta verbin esittämän prosessin tekijää. Suomessa käydään saunassa, juodaan paljon ja puhutaan kännyköillä. Tällaiset lauseet olemme tottuneet tulkitsemaan niin, että saunominen, juopottelu ja kännyköinti ovat Suomessa tavallista toimintaa, monen suomalaisen tapoihin kuuluvaa — vaikkei sitä siis passiivilauseessa suoraan sanotakaan. Lause Suomessa puhutaan 150 kieltä voisi vastaavasti kertoa perin kummallisesta polyglottien maasta tai kielellisesti hyvin pirstaloituneesta yhteisöstä. Niin kuin tiedämme, kumpikaan tulkinta ei ole oikea. Tässä maassa on viitisen miljoonaa 150:tä eri kieltä äidinkielenään puhuvaa ihmistä, mutta heistä vajaat 400 000 ei voi käyttää äidinkieltään läheskään kaikkialla päivittäisessä elämässään — ja heistä viidenneksellä ei ole lakiin perustuvaa oikeutta äidinkieltensä käyttöön vi-

rallisissa yhteyksissä tai koulutuksessa.

Mitä tämä merkitsee kielivähemmistöihin kuuluvien kannalta: suomalaisesta arjesta selvitäkseen heidän on puhuttava suomea, ainakin jossakin elämänsä vaiheessa heidän on sitä käytännössä osattava. Suomen kielen tutkimuksen kannalta taas on kysymys siitä, että Suomessa on yhteensä Espoon ja Tampereen verran ihmisiä, joiden on pakko puhua ja kirjoittaa suomea — toisena kielenä. Heidän suomensa ja tilanteet, joissa he sitä käyttävät, ovat haaste suomen kielen tutkijoille.

Tämän haasteen tunnistaminen ja tunnistaminen omakseen on vienyt suomalaisilta kielentutkijoilta melko kauan. Ei edes suomenruotsalaisten suomen kieli ole juuri kiinnostanut ainakaan suomenkielisten yliopistojen tutkijoita. Maahanmuuttajien määrän kasvu viime vuosikymmenen lopulla herätti huomaamaan kielenopetuksen, sopivan oppimateriaalin ja lopulta myös alan tutkimuksen tarpeen. Ongelmaksi nähtiin sopivien yliopistovirkojen puute. Nyt, kun muutamia virkoja on perustettu, Helsingin lisäksi Jyväskylään ja Åbo Akademin

▷

opettajainkoulutuslaitokseen Vaasaan, on nähtävissä, että myös muut kuin alalle »virallisesti vihkiytyneet» tutkijat ovat alkaneet siitä kiinnostua.

Mitä sitten on suomi toisena kielenä -tutkimus? Mitä kaikkea sen piiriin voisi — ja tulee kuulua? Suomen monikielisyys voi olla suomen kielen tutkimuksen kohteena ainakin neljästä näkökulmasta. Ensinnäkin sitä voidaan lähestyä kielen variaation kannalta, jolloin ei-syntyperäisen suomenpuhujan kieltä tarkastellaan yhtenä suomen kielen muotona. Toiseksi voidaan tutkia suomen kielen oppimista. Kolmas monikielisyssä yhteisössämme tärkeä tutkimuskohde on syntyperäisten ja ei-syntyperäisten suomenpuhujien vuorovaikutus. Neljäs tutkittava alue on enemmistö- ja vähemmistökielten suhde sekä kaksikielisen yksilön että kieliyhteisön kannalta. Pohdin seuraavaksi suomen kielen tutkimuksen tehtäviä ja mahdollisuuksia näistä neljästä näkökulmasta.

EI-SYNTYPERÄISEN SUOMI SUOMEN KIELEN MUOTONA

Ei-syntyperäisen suomenpuhujan kielenkäyttöä on totuttu pitämään puutteellisenä tai virheellisenä. Silloin tietysti vertailukohdaksi asettuu äidinkielenään suomea puhuvan kielenkäyttö. Mutta mikä on se normi, jota vasten ei-syntyperäistä suomenpuhujaa ja hänen virheitään tulisi tarkastella? Yleensä normiksi otetaan standardoitu kirjakieli. Sitä opetetaan oppikirjoissa ja kuvataan kieliopissa. Huolitellun yleiskielen standardia vasten olemme tottuneet syntyperäistenkin suomenpuhujien kieltä arvioimaan.

Virheellinen suomi ei välttämättä tuota ymmärtämisen vaikeuksia. Virheiden korjaaminen edellyttää niiden havaitsemista. Ne kieliopilliset virheet, joita olemme tottuneet esimerkiksi suomenruotsalaisten pu-

heesta korjaamaan, kuten objektin tai subjektin sijan väärät valinnat, ovat luonteeltaan sellaisia, että ne havaitakseen ja korjatakseen kuulijan on jo täytynyt ymmärtää, mitä puhuja halusi sanoa.

Kielen luonteeseen kuuluu variaatio. Varsinkaan aikuisella maahanmuuttajalla ei ole ollut mahdollisuutta oppia suomen kieltä kasvamisen ja aikuistumisen myötä. Kielen alueittainen, sosiaalinen ja tilanteinen vaihtelu avautuu hänelle vasta vähitellen.

Suomea toisena kielenä puhuva tuo omaan ympäristöönsä uuden tavan käyttää suomen kieltä. Äidinkieleltään puolalaisen tai espanjalaisen suomi on yksi suomen kielen muoto siinä missä savolaisten tai pohjalaisten omalla korostuksellaan puhuma yleiskieli. Syntyperäistä suomenpuhujaa vieras korostus joko ärsyttää tai miellyttää — samalla tavoin kuin suhtautuminen savolaiseen tai pohjalaiseen puhetapaan vaihtelee kuulijasta riippuen.

Keskustelupuheeseen, puhutun kielen kielioppiin ja tekstilajien ominaispiirteisiin suuntautunut tutkimus ja tekeillä oleva suomen kielen deskriptiivinen kielioppi antavat mahdollisuuden uudenlaiseen näkökulmaan: kielimuodosta riippuen on erilaisia käytänteitä, ei vain sanaston ja ääntämisen tasolla vaan myös kieliopillisissa rakenteissa ja niiden käytössä. Näin myös ei-syntyperäisen puhuma tai kirjoittama suomi asettuu osaksi suomen kielen kokonaiskuvaa. Ja meidän syntyperäisten suomenpuhujien on myös totuttava siihen, että samalla, kun suomen kielen puhujia on maailmassa enemmän kuin koskaan ennen, äidinkiellemme on myös muiden omaisuutta.

TOISEN KIELEN OPPIMISEN TUTKIMUS

Toisen kielen oppimisen tutkimus on pitkään palvellut nimenomaan kieltenopetuk-

sen päämääriä. Vieläkin alan painopiste on kielitaidon mittaamisessa ja vieraan kielen oppimisprosessien jäljittämässä. Maahanmuuttajien määrän lisääntyttä havahduttiin varsinkin Länsi-Euroopan maissa tutkimaan myös spontaania toisen kielen oppimista ja kielitaidon ja kielellisten valintojen sosiaalisia kytköksiä. Kielenoppimisesta on ryhdytty tutkimaan kouluissa, työpajoilla, asiakkaiden ja viranomaisten kohtamisissa.

Toisen kielen oppimisen kuvaus edellyttää tapaustutkimuksia, kielenoppijan historian seuraamista pitkän ajanjakson ajan. Tutkimusta aloittaessaan ei tutkija voi olla varma edes siitä, kuinka pitkään kohteena oleva henkilö on tavoitettavissa. Vaihtoehtoinen tapa tutkia oppimisen edistymistä onkin käyttää näennäisaikaperspektiiviä, vertailla eri vaiheissa olevia kielenoppijoita. Suomi toisena kielenä -tutkimuksessa suurimman huomion kohteena on ymmärrettävästikin ollut morfologian oppiminen. Alan ensimmäinen, Jyväskylän yliopistossa tarkastettu väitöskirja käsitteli juuri suomen nominien taivutuksen oppimista.

Kielenoppijan äidinkieltä on totuttu kutsumaan lähtökieleksi ja opittavaa uutta kieltä kohdekieleksi. Kehittyvää ja muuttuvaa oppijan kieltä on nimitetty välikieleksi ja oppimisprosessi on hahmotettu toisiaan seuraavien »välikielten» sarjaksi. Matka-metafora on tuttu tapa pyrkiä ymmärtämään monta muutakin kulttuurissamme ja ihmiselämässä keskeistä asiaa. Kielenoppijan matka voi edetä joutuisasti tai hitaammin. Matkalla voi tulla vastaan esteitä, matkan suuntakin voi kääntyä tai matkanteko keskeytyä.

Niin kuin kaikki metaforat, kuva kielenoppimisesta matkana on yksipuolinen. Sen mukaan lähtökielestä, äidinkielestä ikään kuin asteittain irtaannutaan tai luovutaan uuden opittavan hyväksi. Niin kuin tiedämme, uuden kielen oppiminen ei edellytä äi-

dinkielestä luopumista. Eri asia on se, että kielellinen vähemmistö ei aina enemmistön paineen alaisena kykene säilyttämään omaa kieltään.

Metafora ja tutkimusperinteen todellisuus kytkeytyvät siten, että monessa oppimisprosessin tutkimuksessa keskeisellä sijalla ovat olleet kielenoppijan psykologististen prosessien mallintamisyrikykset. Tässä tutkimustraditiossa kieltä oppiva yksilö helposti hahmottuu ympäröivästä sosiaalisesta todellisuudesta irralliseksi, yksinäiseksi kulkijaksi, kielitaidon hankkijaksi.

KIRJOITETTUUN YLEISKIELEEN KASVAMINEN

Suomea toisena — ja toisena kotimaisena — kielenä puhuvat lapset ja nuoret oppivat koulussa suomen kirjakieltä. Saman tehtävän edessä ovat myös syntyperäiset suomenpuhujat. Onkin syytä selvittää, miten kielivähemmistöihin kuuluvat lapset omaksuvat suomen kirjakielen normit ja miten normien omaksuminen poikkeaa suomea äidinkielenään puhuvien lasten harjaantumisesta yleiskieleen.

Oppimisen eri vaiheita on mahdollista kartoittaa luokka-asteelta toiselle aina ylioppilaskirjoituksiin saakka. Konkreettisesti tämä tarkoittaa sitä, että analyysin kohteeksi otetaan suomea toisena kielenä kirjoittavien koululaisten tekstejä, joita verrataan syntyperäisten suomenpuhujien teksteihin. Kiinnostavimpia eivät ole virheet vaan sen seuraaminen, miten eri tekstilajien kielellisten keinojen hallinta edistyy ja miten puhutun ja kirjoitetun kielen keinot eriytyvät.

On tärkeää, että se panostus, jonka yhteiskunta sijoittaa maahanmuuttajalasten koulutukseen, tuottaa mahdollisimman hyviä tuloksia. Äidinkieltään ja suomea hyvin osaavat maahanmuuttajanuoret ovat koulunsa päätettyään merkittävä voimavara

suomalaiselle yhteiskunnalle, joka — ainakin juhlapuheissa — arvostaa kansainvälisyyttä ja kielitaitoa. Kirjakielen omaksuminen ei ole pelkästään äidinkielen- tai suomi toisena kielenä -opettajien vastuulla, vaan koulun tehtävä on harjaannuttaa kirjoitettuun ja suulliseen yleiskieleen yhtä lailla historian, biologian tai matematiikan tunneilla.

SYNTYPERÄISEN JA EI-SYNTYPERÄISEN SUOMEN-PUHUJAN VUOROVAIKUTUS

Vuorovaikutustilanteista suomi toisena kielenä -tutkimuksen kannalta kiinnostavia ovat niin syntyperäisten ja ei-syntyperäisten suomenpuhujien keskustelut kuin sellaiset tilanteet, joissa suomi on lingua franca, kaikille keskustelijoille vieras, mutta yhteinen kieli.

Autenttisia puhetilanteita analysoitaessa on tullut ilmi, että kielitaidon ongelmat, siis kieliopin ja sanaston puutteet, eivät välttämättä haittaa vuorovaikutuksen sujumista. Syntyperäiset puhujat eivät ole mitenkään erityisen orientoituneita korjaamaan keskustelukumppaninsa puhetta, jos asiat muuten luistavat.

Toisaalta kielestä versovat monet väärinymmärrykset. Usein niiden lähteeksi voi osoittautua jokin sellainen kielenkäytön piirre, joka ei ole yhtä helposti paikannettavissa kuin kielioppivirhe tai puuttuva sana. Vuorovaikutuksen sosiolingvistinen tutkimus ja keskustelunanalyysi ovat osoittaneet, että kielikohtaiset erot lausuman tulkintaa ohjaavien partikkelien, eleiden, ilmeiden, sävelkorkeuden muutosten ja painotuksen käytössä saattavat tuottaa vakaviakin ymmärtämisen ongelmia. (Vastavasti retoristen keinojen kulttuuriset erot voivat aiheuttaa väärinymmärryksiä kirjoitetussa tekstissä.)

Tottumattomalle kommunikointi suo-

mea toisena kielenä puhuvan kanssa voi olla hankalaa. Tästä todistaa myös monen suomalaisen sinnikäs pyrkimys puhua ulkomaalaiseksi tunnistamansa henkilön kanssa englantia, vaikka toinen osapuoli olisi aloittanut keskustelun suomeksi — eikä välttämättä edes osaisi englantia. Syntyperäisten ja ei-syntyperäisten kielenpuhujien keskusteluissa myös syntyperäiset tarvitsevat erilaisia kielenkäytön taitoja, kuin mihin ovat tottuneet. Suomi toisena kielenä -tutkimuksen yksi tehtävä onkin hankkia tietoa myös siitä, miten me syntyperäiset suomenpuhujat pärjäämme ei-syntyperäisten kanssa keskustellessamme.

MONIKIELISYYS, KIELTEN KOHTAAMINEN JA KEHITYS

Kielivähemmistöjen ja valtaväestön kohdassa mukana on aina tuon toisen — tai jonkin kolmannen — kielen varjo. Kaksi- tai monikielisyys on eri kieltä äidinkielenään puhuvien ihmisten vuorovaikutuksen olennainen resurssi.

Suomen kielen tutkijat ovat tässä virallisesti kaksikielisessä maassa pitkään rajoittuneet tarkastelemaan vain sellaisia kielenkäyttötilanteita ja suomen kielen muotoja, joiden on katsottu edustavan puhdasta suomea. Kaksikielisten suomalaisten suomen-taito, kielten tilanteinen vaihtelu, monikieliset keskustelut sekä jopa ruotsalaisenemmistöisissä kunnissa puhuttu suomen kieli, ovat pitkään olleet fennistien karttelemia alueita, joille sentään onneksi suomalaiset ruotsin kielen tutkijat (historioitsijoiden ja sosiologien ohella) ovat paremmin uskaltaneet.

Toisen polven siirtolaisten kieli, eri siirtolaisryhmien keskinäinen viestintä sekä vähemmistöjen ja valtaväestön kielelliset suhteet ovat olleet sosiolingvistien mielenkiinnon kohteena monissa Euroopan maissa tällä vuosikymmenellä. Maahanmuutta-

jien ja suomalaisten kohtaamisista syntyy mielenkiintoisia, kokonaan uudenvuolaisiakin puheyhteisöjä. Esimerkiksi venäjän- tai virokielisten nuorten muodostamien yhteisöjen kielenkäyttö samoin kuin ne kielelliset keinot, joita käytetään näiden ryhmien ja valtaväestöön kuuluvien nuorten välisissä keskusteluissa, ovat toistaiseksi melko tutkimatonta maastoa.

Variaation ohella kieleen kuuluu myös muutos. Vuosituhanten kuluessa suomen kieli on kokenut monenlaista. Kielihistorioitsijat ovat osoittaneet, että monet sanaston, kieliopin ja äänneistön muutokset joutuvat vieraasta vaikutuksesta. Ne ovat siis seurausta siitä, että suomen kielen puhujat ovat joutuneet kosketuksiin muiden kielten puhujien kanssa.

Kysymys suomen kielen tulevaisuudesta kansainvälistyvässä maailmassa tuntuu kiinnostavan suomalaisia jatkuvasti. Joskus lehtien yleisönosastoissa nousee esiin myös arveluja lisääntyvän maahanmuuton vaikutuksesta suomen kieleen. Varmaa on, etteivät 149 kielivähemmistöä pysty suomen kieltä nujertamaan, mutta kielihistorioitsijoille ja kielikontaktien tutkijoille nyky-Suomi tarjoaa tilaisuuden tarkastella reaaliajassa kielten kohtaamisia, muun muassa koodinvaihtoa ja kaksikielisyyden eri muotoja, sekä yksilöiden että kieliryhmien tasolla. Näin on mahdollista testata kielihistoriallisten selitysten taustalla olevia oletuksia siitä, miten kielenainesten lainautumista edistävät mekanismit toimivat.

SUOMI TOISENA KIELENÄ JA SUOMEN KIELEN TUTKIMUKSEN PERINNE

Toisin kuin monilla muilla tieteenaloilla, kielentutkijan ei tarvitse turvautua kyselykaavakkeisiin tai laboratoriokokeisiin päästäkseen selville siitä, miten kieltä käytetään. Hän voi tallentaa oikeitten ihmisten oikeaa

kielenkäyttöä todellisissa tilanteissa. Autenttisen aineiston keruu vie kyllä aina aikaa, ja nauhoitukseen tai videointiin voi liittyä esimerkiksi tietosuojaongelmia. Myös aineiston käsittely, suomea toisena kielenä puhuvan henkilön puheen litterointi, korpusten kokoaminen ja litteraation tai kirjoituksen analyysi on tietysti työläämpää kuin äidinkielisten puheen tai kirjoituksen kuvaaminen. Mutta kokemus on osoittanut, että nämä vaikeudet ovat voitettavissa.

Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksessa on puolentoista vuosikymmenen ajan keskitytty kielellisen vuorovaikutuksen, muodon ja merkityksen suhteen sekä variaation tutkimukseen. Nämä ovat myös ne vahvuusalat, joilta suomeen toisena kielenä suuntautuva tutkimus voi parhaiten ponnistaa, jos tavoitteena on autenttisten kielenkäyttötilanteiden, sekä suullisen vuorovaikutuksen että kirjoitettujen tekstien tutkimus.

Suomalaisella suomen kielen tutkimuksella on pitkä puheen tutkimuksen perinne. Tästä kenttätyön ja murteentutkimuksen traditiosta on hyötynyt myös suomalainen sociolinguistiikka. Tieteellisenä perintönä saatu valmius lähestyä ihmisten kieltä siellä, missä sitä puhutaan, on osaltaan auttanut myös keskustelunanalyysin juurtumista yhdeksi suomen kielen tutkimuksen valtasuuntaukseksi. Tekstilinguvistisen tutkimuksen perinne ja tällä vuosikymmenellä harrastettu ns. kriittinen tekstianalyysi tarjoavat työkaluja ei-syntyperäisten suomenpuhujien kirjoittamien tekstien sekä myös kielellisiä ja kulttuurisia vähemmistöjä käsittelevien tekstien lingvistiseen tarkasteluun. Kaikille äsken mainituille lähestymistavoille on yhteistä monipuolinen näkemys kielestä paitsi tiedon välittäjänä myös tunteiden, asenteiden ja empatian ilmaisijana. Tässä mielessä nykypäivän suomen kielen tutkimus poikkeaa esimerkiksi toisen kie-

len oppimisen tutkimuksen kansainvälisistä valtavirtauksista, joille vieläkin näyttää olevan ominaista yksiulotteinen käsitys kielestä informaation välittäjänä.

UUDEN VUOSITUHANNEN HAASTEET

Suomen kielen tutkijalle on 2000-luvun monikielisessä Suomessa tarjolla runsaasti haastavia tehtäviä. Suomeen toisena kielinä suuntautuva tutkimus avartaa ja monipuolistaa kuvaa suomen kielestä, sen rakenteesta ja sen variaatiosta. Jatkuvassa muutoksessa olevat kieliolot pakottavat uudistamaan mm. sosiolingvistisiä ja kielisosiologisia tutkimusmenetelmiä. Tieteidenvälisen yhteistyön merkitys kasvaa, kun tutkijoiden eteen tulee ennen kohtaamattomia ja entistä kompleksisempia ilmiöitä. Ja samal-

la hämärtyy perustutkimuksen ja soveltavan tutkimuksen raja. Myös kielentutkijan ja yhteiskunnan suhde kiinteytyy.

Nyt päättyvällä vuosituhannella kouluksensa hankkineen suomen kielen tutkijan ongelmana onkin se, miten vastata niihin haasteisiin, joiden eteen tuleva vuosituhat hänet heittää. Suomen kielen maistereille on ollut töitä tarjolla yllin kyllin myös läpilaman ja koko 1990-luvun. Vastaavasti uuden vuosituhannen suomen kielen tutkijaa odottaa tarjolla olevien tutkimuskohteiden runsaus tässä monikielisessä yhden kielen maassa. On sitten suomalaisen yhteiskunnan tehtävä päättää, ottaako se monikielisyiden synnyttämät ongelmat ja mahdollisuudet vakavasti ja pitääkö se tarpeellisenä osoittaa suomen kielen tutkimukselle kyliksi voimavaroja uusien tehtävien hoitamiseksi. ■

Suomen kielen laitos, PL 3 (Fabianinkatu 33), 00014 Helsingin yliopisto
Sähköposti: jyrki.kalliokoski@helsinki.fi

AGENTTIA ETSIMÄSSÄ

KIRSTI SIITONEN

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
TURUN YLIOPISTOSSA
27. MARRASKUUTA 1999

Mitä paremmin suomen kieltä toisena tai vieraana kielinä opiskellut suomea osaa, sitä kriittisemmin hänen taitoihinsa suhtaudutaan. Monien suomenruotsalaisten erinomainen suomen kielen taito on hemmotellut suomenkielisiä suomalaisia niin, että heidän on vaikea käsittää, että hyvin suo-

mea osaava ulkomaalainen ei osaakaan sitä niin hyvin kuin hänen tuntemansa suomenruotsalaiset. Itse asiassa kieltä hyvin osaa-va on haavoittuvampi kuin vähemmän osaa-va. Häneltä ei vaadita ainoastaan kieliopin hallintaa vaan myös kielen kuhunkin tilanteeseen sopivaa käyttöä ja sen ohessa myös asianomaisen kieliyhteisön sisäistämien normien mukaista käytöstä.

Kun 23 vuotta sitten lähdin Saksan liitotasavaltaan Münsterin yliopistoon opetta-